

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA
MIGRACIJOS POLITIKOS IR LIETUVIŲ DIASPOROS ISTORIJA

Lukas Jakšys

Aleksandras Štromas: Lietuvos valstybingumo problemos

Rašto darbas

Vadovas: prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius

Kaunas, 2011

Turinys

1. Įvadas.....	2
2. Lietuvos valstybingumo problemos Aleksandro Štromo apmąstymuose.....	3-7
3. Išvados.....	8
4. Literatūros ir šaltinių sąrašas.....	9

Įvadas

Lietuva – valstybė pasižyminti savo sudėtinga ir ilga istorija. Per amžius Lietuvos valstybingumo raidos procesus žymėjo įvairūs bei sudėtingi istoriniai, politiniai bei kariniai įvykiai, kurie taip pat prisidėjo prie šios valstybės formavimo proceso.

Vienas iš iškiliausių lietuvių išeivijos atstovų Aleksandras Štromas – „priklauso tai retai moderniųjų mąstytojų kategorijai, kurių veikala ir tiesioginė žmogiška patirtis atveria visas esmines jų gyvenamojo laikotarpio ar net istorinės epochos trajektorijas. Aleksandro Štromo asmenybė, jo egzistencinė ir socialinė patirtis, taip pat ir visas jo intelektualinis palikimas gali tapti puikiu interpretaciniu raktu visoms XX a. politinėms dramoms ir moralinėms dilemoms perprasti“¹.

Šio mąstytojo kūrybinis ir idėjinis palikimas šiandien išryškėja kaip iškilus Lietuvos, Baltijos regiono ir visos Rytų bei Vidurio Europos idėjų istorijos reiškinys.

Darbo objektas – Lietuvos valstybingumo problemos Aleksandro Štromo galvojimuose.

Darbo tikslas – išanalizuoti pagrindinius veiksnius bei problemas, susijusias su Lietuvos valstybingumu, kurias aprašė Aleksandras Štromas.

Darbe daugiausiai remtasi knyga „Aleksandras Štromas Laisvės horizontai“, bei keliais kitais pagalbiniais šaltiniais.

¹ 7 meno dienos http://www.culture.lt/7md/?leid_id=531 [Žiūrėta 2011-05-27]

Lietuvos valstybingumo problemos Aleksandro Štromo apmąstymuose

Aleksandro Štromo įžvalgas ir mintis apie Lietuvos valstybės formavimąsi, būtinus jos elementus bei tapatybės paieškas, pradėti analizuoti reikėtų nuo to, kaip šis mąstytojas apibrėžia tautą. Visų pirma A. Štromas daro perskyrą tarp tautybės ir tautos sąvokų. Tautybė apibrėžiama kaip etninė grupė, kurią „į vienumą jungia tik jai vienai būdingos vertybės bei tikslai, tik jos vienos nariams bendri kultūriniai saitai bei istoriniai prisiminimai“². Tam, kad tautybė taptų tauta, jai reikia save tapatinti su tai tautybei priklausančiu teritoriniu vienetu. Be teritorinės tapatybės nėra tautos. Kalbėdamas apie tautas, kurios egzistuoja kitų valstybių sudėtyje, mąstytojas pabrėžia, jog tokia padėtis tautas neturinčias valstybingumo kaip tik neasimiluoja, o subrandina jų tautinę savimonę. Paremti šiai savo įžvalgai mąstytojas pateikia Lietuvos pavyzdį, juk Lietuva sudariusi Žečpospolitą neprarado savo valstybingumo, taip pat sugebėjo kaip tauta išlikti ir Sovietų Sąjungos sudėtyje.

Mąstydamas apie valstybę, Aleksandras Štromas į pirmą vietą iškelia žmogaus teises bei stiprios valstybės poreikį tam, jog tos teisės būtų užtikrintos bei apsaugotos. O stipria valstybė tampa tuomet, kai ne tik leidžia įstatymus, bet ir priverčia žmones juos vykdyti. „Svarbiausiu uždaru visuomenės bruožu jis laikė magišką gentinį požiūrį į valstybės santvarką ir įstatymus. Magiškumas pasireiškia tada, kai į konstituciją ir įstatymus imama žiūrėti it į šventą, nekintamą, iš dangaus (gal net įsivaizduojamo tautos genijaus dangaus) nuleistą įsakymą“³. Taip pat mąstytojas iškelia valstybės jėgos, stiprybės bei kompetencijos klausimą, teigdamas, jog yra sričių visuomenės gyvenime, į kurias valstybė negali kištis, nes neišvengiamai ima dominuoti prieš individą ir pradeda varžyti žmogų. Šioje vietoje aiškiai Aleksandrą Štromą matomas kaip liberaliosios srovės atstovą.

Kalbėdamas apie istorinius šimtmečius nuo XIII amžiaus, kuomet ir prasideda Lietuvos istorija, iki nepriklausomybės atgavimo, A.Štromas akcentuoja dvi kaimynines valstybes, dariusias didžiausią įtaką Lietuvos politiniam, kultūriniam bei istoriniam egzistavimui – tai Lenkija bei Rusija.

² Mockūnas L. *Aleksandras Štromas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius. P. 323.

³ Donskis L. *XX a. Žmogus. Aleksandro Štromo portretai*, 2008 m. Vilnius. P. 146.

Pradėti savo analizę visų pirma norėčiau nuo 1569 metų, kuomet Lietuva atsidūrė Žečpospolitos sudėtyje. Pačioje sąjungos egzistavimo pradžioje mes matome lietuvių tautą, kaip stiprią valstybę su tvirta tapatybe, savita kultūra bei istorija: Lietuvos valstybė nenustoja egzistavusi ir buvo Lietuvos bajorijos saugojama bei puoselėjama. Tačiau greta šio reiškinių mes matome vykstantį kitą procesą – Lietuvos bajorijos sulenkėjimą, bei išlikusią tik geografinę takoskyrą tarp Lenkijos ir Lietuvos bajorijos. Lietuva ir Lenkija tapo vieningu dariniu ir kultūriškai bei istoriškai buvo identifikuojama kaip viena valstybė. „Liublino unija akivaizdžiai neigė Antrąjį Lietuvos statutą, jame įtvirtintas Kunigaikštystės politines bendrijos teises ir laisves“⁴ Taigi, Aleksandras Štomas mąsto, jog minėti įvykiai nuo XVI iki XIX amžiaus, prisideda prie to, jog lietuviškoji tautinė kultūra tarsi nustoja egzistavusi ir atrasti ją galima tik lietuviškajame kaime. Lietuvių tauta, kaip atskira nuo lenkų, susikuria tik po baudžios panaikinimo 1861 metais, būtent valstietiškosios kultūros pagrindu.

Aleksandras Štomas kalbėdamas apie modernios tautos formavimąsi pabrėžia kiekvienos tautos kultūrinio sluoksnio svarbą šiame procese. Lietuvoje tautos formavimo bei tautinės kultūros gelbėtojo bei gaivintojo vaidmenį atliko lietuviškas kultūrinis sluoksnis užsilikęs nuo XVI amžiaus Mažojoje Lietuvoje. „XIX amžiaus pirmoje pusėje toks grynai lietuviškas kultūrinis sluoksnis ima rasti ir Žemaitijoje, tarp atskirų jos bajorų, bet tik XIX amžiaus viduryje jis pradėjo pamažu plėstis po likusią Lietuvą“⁵. XIX amžiuje Lietuvos kultūrinis sluoksnis išsikėlė sau pagrindinį uždavinį – lietuviškosios tautinės specifikos įtvirtinimas. Šioje vietoje iškilė netradicinės A. Štomo mintys apie nuo XVI iki XIX amžiaus būtent Lietuvos kaime saugotą lietuviškąją tautinę kultūrą bei procesus, kurie buvo to įtakoti. Mąstytojas šioje vietoje iškelia lietuviškojo universalizmo idėją. Nepriklausomoje Lietuvoje ima stiprėti universaliosios kultūros tendencijos, kadangi buvo manoma jog lietuvių tauta yra galutinai susiformavusi ir tautos egzistencijai pavojaus nebėra. Tačiau lietuviybė buvo kildinama iš kaimo kultūros, kaimo tradicijoje susiformavęs tautinis romantizmas konfrontuoja su plintančiomis universalizmo idėjomis. XVII -XVIII amžiaus Lietuvos miestų suformuota kultūra buvo atmetama kaip svetima. Šiuo atveju knygos autorius kaip pavyzdį pateikia Čekiją, kur miestų kultūra buvo sėkmingai integruota į bendrą šalies kultūrą.

⁴ Kuolys D. *RES LITUANA Kunigaikštystės bendrija*, 2009m. Vilnius. P. 192.

⁵ Mockūnas L. *Aleksandras Štomas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius. P. 355.

Kitas Lietuvos istorinis periodas prasideda atsiplėšus nuo lenkų, tačiau tuo pat metu įgijus naują priešiška bei imperialistiškai nusiteikusia kaimyninę valstybę – Rusiją. Šiuo periodu iškyla tokie tautinės savimonės žadintojai kaip Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka ir daugelis kitų. Šiuo atveju kultūrinio sluoksnio uždavinys kitoks nei vadinamuoju „lenkiškuoju periodu“. Naujasis uždavinys - politinis išsilaisvinimas iš Rusijos gniaužtų. Būtent lietuviškojo kultūrinio sluoksnio dėka, 20 amžiuje galutinai suformuojama moderni lietuviška tauta, kuri „palankiomis politinėmis sąlygomis susidarius, 1918 metų vasario 16 dieną sugebėjo susikurti ir savo tautinę valstybę“⁶.

Kalbėdamas apie tautinės valstybės sukūrimą, Aleksandras Štromas teigia, jog nepriklausomybės akto pasirašymas ir nepriklausomybės sukūrimo faktas lietuvių tautai buvo svarbus vien jau tuo, jog šiuo veiksmu matoma, jog lietuvių tauta yra atgimusi ir daugiau jos žaditimui nebereiks „nei naujų Basanavičių nei naujų Kudirku“⁷. Taip pat mąstytojas pabrėžia, jog nepriklausomybės laikotarpiu, ypatingi nuopelnai dėl galutinio lietuvių tautos suformavimui atitenka Antanui Smetonai.

Kalbant apie Sovietų Sąjungos laikotarpį ir Lietuvos politinę padėtį šiuo periodu, būtina pabrėžti, jog Lietuva nebuvo praradusi savo suverenaus valstybingumo, nors ir buvo okupuota. Todėl, buvo minėta darbo pradžioje, ji turėjo visas sąlygas toliau brandinti savo tautinę savimonę tam, jog dar aktyviau kovotų už visišką suverenumą, bei tautinį ir kultūrinį nepriklausomumą. Šiuo istoriniu laikotarpiu vėl išryškėja išeivijos vaidmuo (lenkiškuoju laikotarpiu išeivijos vaidmenį atliko Mažosios Lietuvos lietuviai). Šiuo atveju vienu svarbiausių išeivijos uždavinių laikomas Lietuvos nepriklausomybės siekimo ir įtvirtinimo programos parengimas.

Dar vienas Lietuvos istorinis etapas prasideda 1990 metų kovo 11 dieną, kuomet pasirašomas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas. Ir šiuo periodu, bei keletą metų prieš šią reikšmingą datą, Aleksandras Štromas iškelia dar vieną tiek politinę, tiek lietuviškojo tautinio tapatumo problemą: tai nesugebėjimas politiniame gyvenime vieningai susitelkti į pagrindinį ir esminį valstybei tikslą – nepriklausomybę. Su šia problema siejasi ir lietuviškos demokratijos nebrandumo pagrindas – Lietuvoje susiformavus nepriklausomoms politinėms partijoms, niekaip nesugebėta susitarti dėl vieningos Lietuvos, kaip demokratinės valstybės, vizijos. Koncentruotasi ties smulkmenomis, kurios tuo metu trukdė vieningai siekti nepriklausomybės, diskutuota kokią

⁶ Mockūnas L. *Aleksandras Štromas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius. P. 356.

⁷ Ten pat. P. 357.

demokratijos viziją mato kiekviena iš partijų, ginčytasi dėl kiekvienos partijos lojalumo Lietuvai, ignoruojama vidinė tautos laisvė. Tokia situacija kirtosi su mąstytojo „rimtos politikos“ samprata, kurią jis įsivaizdavo kaip „atsakingą bendro gyvenimo kūrybą, kurios imtis negalima be principų, nes kitu atveju tavimi manipuliuos. Politikos stiprybė – visuomenės lūkesčius atspindinčios naujos, gyvos, drąsios idėjos“⁸. A.Štromas nepitaria nuomonei, jog politikas, priklausęs komunistų partijai turi būti tarsi nurašomas kaip nepatikimas ir Lietuvai nelojalus asmuo. Nesilaikydamas kraštutinių nuomonių bei pozicijų, rašytojas teigia, jog tai buvo istorinis laikotarpis, kuomet ne savo noru Lietuvoje įvestas politinis režimas vertė elgtis būtent taip, tam jog galėtum išlikti. Tiesiog visuomenei buvo sudarytos tokios egzistavimo sąlygos, ir joje gyvenantis žmogus kitaip elgtis negalėjo.

Toliau tęsiant mintis apie fobijas, susijusias su lietuvių tauta, norėčiau paminėti ir Aleksandro Štromo plačiai aptariamą vadinamąjį mažos tautos kompleksą. Čia būtų galima kalbėti netgi apie sudėtingą lietuvių saviidentifikacijos klausimą bei tapatybės paieškas: kaip buvo minėta anksčiau, formuojantis lietuvių tautai atsirado universalizmo problema, kuri buvo nustumta į šalį, kadangi lietuvių identitetas buvo tapatinamas su kaimiška kultūra, kurioje lietuvių tauta buvo saugoma ištisus amžius, ir kuri (kaimiškoji kultūra), buvo tarsi tam tikras saugumo garantas, jog Lietuva turi savosios tautinės kultūros branduolį. Šią sąsają būtų galima susieti su XX-ajame amžiuje atsiradusia ir iškilusia kita lietuvių tautos asmenybės problema – lietuvis „didžiuojasi didinga tautos praeitimi, kunigaikščių žygiais ir kartu jaučiasi esąs mažas, privalęs įrodinėti kitoms tautoms savo teisę į atskirą egzistenciją“⁹. Dėl per istorinius šimtmečius bei ilgus okupacijos dešimtmečius susiformavusių baimių, lietuviui iškyla dilema: ar ir toliau likti užsisklendusiam, ar nebijoti įsileisti pasaulį į savo tautą. Pasak A.Štromo, lietuviams tam tikra prasme išsiugdė mažos tautos kompleksą dėl ilgus šimtmečius tautą lydėjusios istorinio nutautėjimo galimybės, išliko nuomonė, jog jeigu užsisklėsime savyje, kaip anksčiau kaime, tuo būdu išsaugosime lietuvių tautą. Aleksandras Štromas teigia, jog toks mąstymo pobūdis yra pateisinimas tautos formavimosi stadijoje, kai tuo tarpu lietuviams yra seniai ir galutinai susiformavusi tauta, kurios išnykimą gali sukelti tik tiesioginis tautos genocidas. Mąstytojui tokie kompleksai buvo nepriimtini, todėl jis ragino bei kvietė visuomenę pakeisti situaciją: „Stenkimės psichologiškai tapti tikrai didele ir

⁸ Donskis L. *XX a. Žmogus. Aleksandro Štromo portretai*, 2008 m. Vilnius. P. 141

⁹ Mockūnas L. *Aleksandras Štromas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius. P. 317.

išdidžia tauta. Juk iš tikrųjų tokie ir esame, tik dar neišmokome gerai to įsisąmoninti“¹⁰. Lietuviai tarsi įstrigo tam tikroje tautai ankstyvoje psichologinėje fazėje, kur bet kokia išorės įtaka suvokiama kaip tiesioginė grėsmė tautai. Toks mąstymas rašytojo tapatinamas su provincialumu, kuris tarsi užkerta galimybę Lietuvai tapti pilnaverte Europos bei viso pasaulio nare. Lietuviškame mąstyme atskiriamos ir supriešinamos universalumo ir tautiškumo sąvokos, kai tuo tarpu „tautiškumas visapusiškai ir brandžiai pasireiškia universalios kultūros formomis“¹¹. Taigi, Aleksandro Štromo mąstymuose galima aiškiai išvelgti tendenciją, jog šis mažos tautos kompleksas yra sąlygotas ne išorinių pavojų, o vidinio provincialumo, kurio vis dar neatsikratė lietuvių tauta.

Aleksandras Štromas teigia, jog svarbiausia yra teisinga intencija ir planai tam, jog būtų pasiekta Lietuvos nepriklausomybė, o kas tuos planus ir tikslus įgyvendins – tai jau antraeilis dalykas. Šia savo mintimi, kaip tik išsivijai Aleksandras Štromas ir suteikia pagrindinį vaidmenį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo procese, kadangi išsivija, būdama laisva nuo išorinės priespaudos galėjo generuoti idėjas, kurios tuo metu buvo gyvybiškai svarbios tam kad būtų pasiektas galutinis tikslas – Lietuvos nepriklausomybė. Šiuo atveju A.Štromas nekaltina intelektualinio sluoksnio, tuo metu gyvenusio Lietuvoje, ir kaip jau minėjau anksčiau, kalba apie išorės jėgų suformuotą visuomenę (šiuo atveju SSRS), kurioje sukurti standartai bei reikalavimai riboja ir neleidžia imtis veiksmų, kurie buvo galimi lietuvių išsivijai.

¹⁰ Donskis L. *XX a. Žmogus. Aleksandro Štromo portretai*, 2008 m. Vilnius. P. 141.

¹¹ Mockūnas L. *Aleksandras Štromas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius. P. 319.

Išvados

- Aleksandras Štomas teigia, jog situacija, kuomet vienos tautos egzistuoja kitų valstybių sudėtyje yra naudinga tautoms neturinčios valstybingumo, kadangi tokiu būdu formuojasi bei bręsta jų tautinė savimonė.
- Stipri valstybė pasak mąstytojo – jokiais būdais nevaržanti žmonių, nesiekianti dominuoti prieš juos. Vienas iš svarbiausių akcentų – žmogaus teisės.
- Lietuvos valstybingumo raidai ypatingai svarbios istorinės aplinkybės: A. Štomo mąstymuose dėmesys skiriamas XVI amžiaus Lietuvos ir Lenkijos santykiams kurie nulėmė lietuviškosios kultūros sulenkėjimą. Pasak mąstytojo, šis faktorius tiesiogiai susijęs su lietuviškosios kultūros persikėlimu ir formavimusi valstietiškoje terpėje.
- Pasak A.Štomo, tai, jog Lietuvoje XVII – XVIII a. neprisigijo miestų kultūra, lėmė mūsų tautos savotišką užsidarymą, bei atsiribojimą, bei tapo viena iš valstybingumo bėdų.
- Mąstant apie Lietuvą Europos ir pasaulio kontekste, Aleksandras Štomas kaip viena iš didesnių kliūčių įvardina „mažos tautos kompleksą“. Mąstytojas teigia, jog neatsikračius šio, vidinio provincialumo įtakoto komplekso, Lietuva netaps pilnaverte pasaulio nare.
- Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo procese mąstytojas mato didelį lietuvių išėivijos vaidmenį, kuri nejausdama suvaržymo galėjo kelti bei deklaruoti Lietuvos nepriklausomybei naudingas idėjas .
- Savo apmąstymuose Aleksandras Štomas regi didelį politinį nebrandumą 1990 metais atsikūrusioje Lietuvoje. Taip pat jis regi vieningumo, bei žvilgsnio į tautos laisvę problemas to meto Lietuvos politiniame gyvenime.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

Literatūros sąrašas

- Kuolys D. *RES LITUANA Kunigaikštystės bendrija*, 2009m. Vilnius

Šaltinių sąrašas

- Mockūnas L. *Aleksandras Štomas Laisvės horizontai*, 2001m. Vilnius
- Donskis L. *XX a. Žmogus. Aleksandro Štomo portretai*, 2008 m. Vilnius
- 7 meno dienos. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/7md/?leid_id=531 Žiūrėta 2011-05-27